

A Tanácsköztársaság és a pataki Kollégium

Buza László emlékei 1919-ről

(I.) A Tanácsköztársaság idején a sárospataki református főiskola akadémiai és közigazgatója voltam. Március 21-én a délutáni vonattal leutaztam Miskolcra, ahol a Püspöki Hivatalban voltak tárgyalásaim kitűzve. Miskolcra érkezve értesültem a proletárdiktatúra kikiáltásáról. Másnap a Püspöki Hivatalban Czinke Istvánnal és Tóth Béla alsóborsodi esperessel beszéltem. A helyzetet nem tudtuk áttekinteni. Nem láttuk, hogy a változás milyen hatással lesz egyházunkra és annak életére. Ezért elhatároztuk, hogy várakozó álláspontra helyezkedünk.

(II.) Március 22-én a délutáni vonattal visszautaztam Sárospatakra. Másnap, 23-án találkoztam a Főiskola tanáraival, akik közül többen már akkor állást foglaltak, részint a Tanácsköztársaság mellett, részint ellene. Törekvésem az volt, hogy megakadályozzam a Főiskolán belül az ellentétek kiélesedését s azt, hogy a Főiskola esetleg személyi harcoknak a színtere legyen. Ezt a törekvésemet sikerült is elérni úgy a Tanácsköztársaság, mint az ezt követő ellenforradalom ideje alatt. Ez az eredmény annál inkább figyelemreméltó, mert az Állami Tanítóképző Intézetben az események másféleképpen alakultak. Olyan éles összeütközésekre került a sor, hogy az intézet igazgatóját: Hodossy Bélát, a Tanácsköztársaság idején életfogytig tartó fegyházra ítélték, s ő a büntetését Vácon meg is kezdte, csak a Tanácsköztársaság bukása után szabadult ki. Viszont a tanárok közül ketten: Déri és Rédei, a Tanácsköztársaság bukása után indokoltan látták, hogy elhagyják az ország területét.

(III.) A Tanácsköztársaság kikiáltása idején a Főiskola tanárai között nem voltak szocialisták és még kevésbé voltak képzett marxisták, csak nagyon határozatlan fogalmaik voltak a szocializmusról. Én, aki abban az időben a nemzetközi jogon és a közjogon kívül politikát is adtam elő, tudtam egyet-mást a szocializmusról. Ez tette lehetővé számomra, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltását követő első héten előadást tartsak a proletárdiktatúra jogi fogalma címen. Az előadást Nagy Lajos gimnáziumi tanárkollégám kivonatossal közzétette a „Népakarát” című sárospataki lapban. A proletárdiktatúra bukása után emiatt a közlemény miatt eljárás indult ellenem, de az ügyészség az eljárást megszüntette azzal az indoklással, hogy az előadás népszerű tudományos jellegű volt, s nem volt benne osztály, nemzetiség, vagy felekezeti elleni lázítás, sem a tulajdon vagy a házasság intézménye elleni izgatás.

Meggyőződésem szerint az érdekelt tanárokat a Tanácsköztársaság oldalára demokratikus gondolkodásuk vezette, amely nem állt ellentétben a Főiskola szellemével. Azoknál viszont, akik a Tanácsköztársaság ellen foglaltak állást, szerepet játszott a régi racionalista felfogás, amely úgy gondolta, hogy a Habsburg-monarchia felbomlása után nagy lehetőségek nyílnak, persze az ezeréves határok megtartásával, a magyar nemzeti gondolat érvényesítésére.

A vallásos érzés az állásfoglalás elbírálásánál, megítélésem szerint, sem az egyik, sem a másik oldalon nem játszott döntő szerepet.

(IV.) Vidéki helyzetünkben nehezen tudtunk értesüléseket szerezni és az eseményeket kiértékelni. Ezért felutaztam Budapestre, és ott tárgyalásokat folytattam Fáber Oszkár vallásügyi népbiztossal és Fogarasi Bélával, aki akkor a közoktatásügyi népbiztosság egyetemi és főiskolai osztályán dolgozott. Tőlük azt a felvilágosítást kaptam, hogy az iskolák államosítása

a sárospataki jogakadémiára is kiterjed, ennek következtében az nem maradhat együtt a teológiai, mint az akadémia egyik fakultása. Ennek alapján egy drámai lefolyású akadémiai széken az akadémiai tanári kar kimondotta a két fakultás elszakadását egymástól.

(V.) Amikor az érdekelt tanárok ellen a Tanácsköztársaság bukása után a fegyelmi eljárás megindult, Révész Kálmán püspök a legjobb indulattal kezelte az ügyüket. Dókus Ernő és Dókus Gyula osztályhelyzetük dacára szintén megértéssel nyilatkoztak az ügyről, valahányszor erről a kérdéstről velük megbeszéléseket folytattam. Az egyetlen, Farkasfalvi Farkas Géza, a későbbi egyházkerületi főgondnok volt az, aki az igazgatótanácsban a kérélmelhetlen bosszú álláspontját foglalta el.

(VI.) A Tanácsköztársaság bukása után az érdekelt tanárok közül emlékezetem szerint csak Nagy Lajosnak volt kellemetlensége a politikai hatóságokkal, akit bekísértek a kollégium épületébe, az ún. küldöttségi szálláson [vendégszobák*] állomásozó katonai parancsnoksághoz és ott tettelesen bántalmazták. Olyan hírek jutottak hozzám, hogy a testi bántalmazásban Dr. Kun Zoltán főiskolai orvos is részt vett, aki haragudott Nagy Lajosra, mert a Népakaratban egy közleményt írt Kun Zoltánnak a sárospataki Hitelbankkal kapcsolatos ténykedéséről. Kérdést intéztem Kun Zoltánhoz ez ügyben, aki kijelentette, nem ütötte arcul Nagy Lajost, csak a Népakarat illető számával gyengén meglegyintette az arcát.

(VII.) Az ellenforradalom idején a katonai parancsnokság a küldöttségi szálláson állomásozott és ott különböző terrorcselekményeket hajtott végre. Dókus Gyula főiskolai gondnoktól azt a felhívást kaptam, hogy ezeket a terrorcselekményeket akadályozzam meg. Rögtön kijelentettem, hogy ez semmiképpen nem áll hatalmamban. Mégis felkerestem a katonai parancsnokot, akivel már előbb megismerkedtem, és kértem, hogy ténykedéseiket ne a Főiskola épületében hajtsák végre. Hangsúlyoztam, hogy a ténykedésükbe beleszólni nem akarok. A kérésem csak arra irányul, hogy a Főiskola épületében csak adminisztratív jellegű munkát végezzenek. A parancsnok azzal fenyegetett meg, hogy hadbírótság elé állít, amiből azonban nem lett semmi. A következő tanévben azonban az utódomat az igazgatói székben, Dr. Rácz Lajost, amint ezt Révész Kálmán püspöktől tudom, feljelentette nála azért, mert a Főiskola épületének homlokzatáról eltávolíttatta azokat az ellenforradalmi plakátokat, amelyekkel az épületet teleragasztották.

A Főiskolai és Egyházkerületi Levéltárban a vonatkozó dokumentumok bizonyosan rendelkezésre állanak. Úgy tudom, ez év augusztusában fogják felbontani Révész Kálmán püspök hátrahagyott iratait. Nem tartom kizártnak, hogy ezek között az iratok között is lesznek a Főiskola tanácsköztársaságbeli életére vonatkozó dokumentumok.

Szeged, 1960. május hó 11.

saját kezű aláírás
Buza László

* Buza László saját kezű betoldása

UTÓSZÓ

A visszaemlékezés szerzője

Buza László akadémikus, a sárospataki református jogakadémia tanára, a szegedi és a kolozsvári egyetem professzora 1885. február 8-án született Sárospatakon. Érettségi után a pataki jogakadémiára iratkozott be, ahol mások mellett Finkey Ferenc tanítványa volt. Tanulmányait

a budapesti, berlini és kolozsvári egyetemeken folytatta. 1908-ban jogtudományi, 1909-ben államtudományi oklevelet, 1912-ben Kolozsvárott egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1908-tól Sárospatakon a jogakadémia tanára, folytatva ezzel Finkey példáját, aki szintén pataki diákból lett pataki tanárrá. 1923-ig, a jogakadémia megszűnéséig oktatott a kollégiumban, közben több tanéven át jogakadémiai dékán, emellett főiskolai közigazgató.

1912-től a szegedi egyetemen is óraadó, ugyanitt 1923-tól nyilvános rendes egyetemi tanár, közben egy-egy tanévig jogkari dékán, majd prorektor. 1940-45 között a magyar tanintézetként újraindított Kolozsvári Tudományegyetem, 1945-48-ban a román fennhatóságú kolozsvári Bolyai Tudományegyetem professzora. 1940-41-ben dékán, 1943-44-ben rektor. 1948-tól 1966-ig ismét a szegedi egyetem nemzetközi jogi tszv. egyetemi tanára, 1949-50-ben és 1951-54 között dékán. 1930-tól az MTA Jogtudományi Bizottságának meghívott tagja, 1938. május 6-tól az MTA levelező, 1946. július 24-től rendes tagja. 1960-64-ben az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának elnöke, emellett 1959-65 között a Magyar Jogász Szövetség elnöke.

Jogtudományi elméleti munkássága magas színvonalú és szerteágazó. Az első világháborúig főként közjogi (miniszteri felelősség, parlamenti hatáskörök, uralkodói jogkörök), ezt követően nemzetközi jogi kérdésekkel foglalkozott, így a Népszövetséggel, a nemzetközi szerződésekkel, a nemzetközi büntetőjoggal, illetve a kisebbségek jogi helyzetével. Akadémiai székfoglalóit is nemzetközi jogi tárgykörből tartotta. 1910-től számos tanulmányt, szakkönyvet publikált. Az általa írt „A nemzetközi jog tankönyve” 1935-ben jelent meg. 1954-ben társszerzőkkel együtt írt új „Nemzetközi jog” tankönyvet. Utolsó kötetét „A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban” címmel 1967-ben adta ki.

Buza László élete végéig megtartotta református egyházi kötődését. Munkaköréhez és képzettségéhez kapcsolódóan viselt választott egyházi tisztségeket, végül 1954-től 1963-ig a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoki tisztségét töltötte be. 1969. október 18-án hunyt el Budapesten.

A dokumentum keletkezése

Buza László „Visszaemlékezés a Tanácsköztársaságra” című, két oldal terjedelmű gépirata (és az alább közölt kísérőlevél) a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattárában At. 2022. számon található. Keletkezésének előzménye, hogy 1959 áprilisában Darányi Lajos püspök felkérte Bojtor István református lelkészt a Tiszáninneri Református Egyházkerület 1919-es történetének megírására. Ő az anyaggyűjtés során – egy korabeli találkozásukat is megemlítve – megkereste a Szegeden élő Buza László professzort, mint egykori szemtanút, aki válaszképpen leírta, és 1960. május 13-án az alábbi kísérőlevéllel elküldte emlékeit:

Kedves Nagytiszteletű Úr!

Küldöm a kért visszaemlékezést. Örömmel gondolok vissza sárospataki működésekre s mindig szívesen beszélek és írok róla.

Élénken él emlékezetemben a Nagytiszteletű Úr sárospataki segéd-lelkészi működése s a levélben említett találkozásunk is.

Szívélyes köszöntéssel

Buza László

A dolgozatot Bojtor István 1960-ban „Egyház a forradalomban. Adalékok a Tiszáninneri Református Egyházkerület történetéhez a Tanácsköztársaság idejéből” címmel, 199 gépelt oldal

terjedelemben elkészítette. Ennek VI. fejezetében tíz visszaemlékezést olvashatunk, köztük a Buza Lászlóét is, ám a dolgozat publikálására nem került (nem kerülhetett) sor. A tanulmányt végül a pataki Tudományos Gyűjteményekben helyezték el.

Megjegyzések a dokumentumhoz

Az alábbiakban megjegyzéseket fűzünk a visszaemlékezés egyes megállapításaihoz, a számozott szakaszok sorrendjében. Nem kívánjuk áttekinteni az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság sárospataki eseménytörténetét, mindössze a Buza szövegében érintett kérdéseket vizsgáltuk. Az ennek során felhasznált szakirodalom jegyzékét az Utószó végén közöljük.

I. Buza László már korábban is aktívan részt vett Sárospatak politikai közéletében. 1918. június 19-től az akkor megalakult Sárospataki Nevelő Munkások Szövetsége elnöke, mellette titkárrá Nagy Lajos gimnáziumi tanárt, jegyzővé Déry Gyula (*Buzánál hibásan: Déri Gyula*) tanítóképző intézeti tanárt választották. Buza 1918. november 1-jétől a Sárospataki Nemzeti Tanács tagja, ahol november 15-én előadást tartott az államformák kérdéséről.

II. Hodossy Béla (1864-1943) 1889-től a sárospataki tanítóképző tanára, 1905-23 között igazgatója volt. 1918. november 1-jén ő is tagja, 1919. február 15-től alelnöke a Sárospataki Nemzeti Tanácsnak. Buza 1919. március 16-án a *Sárospatak* c. lapban cikket tett közzé, amelyben kifogásolta, hogy Hodossy belépett a Szociáldemokrata Pártba (SZDP), bár korábban élesen támadta azt. Amikor 1919. május 1-jén a csehszlovák csapatok bevonultak Sárospatakra, a parancsnok utasítására igazgatói jelentést készített a kommunista mozgalomban résztvevő képzős tanárokról. Június 5-én azonban a Vörös Hadsereg visszafoglalta a várost, s ekkor a kassai III. hadtest forradalmi törvényszéke a csehekkel való együttműködésért Hodossyt 15 év fegyházbüntetésre ítélte. Vácra vitték, ahonnan 1919. augusztus közepén szabadult, és visszatért a pataki tanítóképző élére.

Déry Gyula (1888-?) és Rédei Jenő (1887-?) a Tanácsköztársaság alatt helyi és járási szinten egyaránt vezető szerepet tölthettek be. Déry 1915-től, Rédei 1912-től volt a pataki tanítóképző tanára. Az SZDP helyi szervezetének 1918. december 2-ai megalakulásakor Déryt elnökké, Rédeit vezetőségi taggá választották. 1919. március 21-én a sárospataki képviselőtestület feloszlott, és a Munkástanács vette át a hatalmat, amelynek elnöke Rédei lett. Négy nappal később a járási direktórium vezetését is átvette, április 14-től pedig mindketten bekerültek a járási Intéző Bizottságba. Déry június 14-től a Tanácsok Országos Gyűlésében Sárospatak képviselője lett. A Tanácsköztársaság bukásakor Déry éppen Pesten tartózkodott, ahonnan Bécsbe távozott, majd Kolozsváron élt. Rédeit viszont bebörtönözték, de 1920. április 1-jén megszökött, és Pozsonyba menekült, 1945 után pedig visszatért Magyarországra. A tanítóképző épületének emeleti folyosóján 1970 júniusában mindkettőjüknek emléktáblát állítottak, amelyet 1989 után eltávolítottak.

III. A Tanácsköztársaság fogalmáról szóló előadásra az Országos Ismeretterjesztő Bizottság Sárospataki Csoportja által szervezett sorozat keretében, 1919. március 24-én került sor, a pataki Comenius moziban.

IV. Fáber Oszkár, egykori szerzetes-tanár nem népbiztos volt, hanem a Közoktatásügyi Népbiztosság keretében működő Vallásügyi Likvidáló Hivatal vezetője. Fogarasi Béla (1891-1959) filozófus 1919-ben a népbiztosság felsőoktatási csoportvezetője, 1948-tól egyetemi tanár és az MTA tagja.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 29-én kelt XXIV. sz. rendelete a nevelési és oktatási intézmények köztulajdonba vételéről április 1-jén lépett életbe. A teológiai akadémián

ezt követően április 14-ig nem folyt oktatás, majd 1919. április 15-én került sor az Akadémiai Szék említett ülésére, ahol határoztak a két kar szétválásáról. A döntést később természetesen hatálytalanították.

V. Révész Kálmán (1860-1931) 1892-től kassai református lelkész, 1898-tól abaúji esperes, 1911-14-ben a pataki kollégium gondnoka. 1918. december 2-án a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspökévé választották, 1920-tól miskolci lelkész. Dókus Ernő (1852-1934) politikus, író, 1889-1906 között országgyűlési képviselő, 1910-32 között a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoka, 1911-től főrendiházi tag. Dókus Gyula (1849-1928) politikus, író, 1872-től Zemplén vármegyei aljegyző, majd főszolgabíró, 1892-től megyei főjegyző, majd alispán, a kollégium világi gondnoka. Farkasfalvi Farkas Géza (1874-1950) 1932-49 között a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoka.

Buza leírásának ellentmond Dókus Gyula 1919. augusztus 23-án Révész Kálmánhoz intézett levele, amelyben többek között ez áll: „*Rohoska József, dr. Gerőcz Kálmán, dr. Végh János, dr. Karádi György és Nagy Lajos sárospataki főiskolai tanárok a Tanácsköztársaság szolgálatában állottak, Ellend József pedig a kommunizmus érdekében közreműködött, ennek folytán utasítottam a közigazgatót, hogy őket a tanári működéstől tiltsa el. Felkérem [...] hogy ellenük a fegyelmi eljárást [...] hivatalból megindítani méltóztassék.*”

VI. A Tanácsköztársaság bukása után tehát több tanár ellen eljárás indult. Ezek eredményeként a teológián Rohoska Józsefet, az egyháztörténeti tanszék vezetőjét – főleg az 1919. március 15-ei beszéde miatt – eltöltötték az egyházi hivatalviselésről. A jogakadémián Gerőcz Kálmán büntetőjog-tanár ellen indult vizsgálat, mert szerepet vállalt a megyei tanügyi politikai bizottság munkájában, de őt utóbb felmentették. A gimnáziumban Karádi Györgyöt (a pedagógus szakszervezet vezetőségi tagja, megyei művelődési politikai megbízott), Nagy Lajost (1919. júniustól a tanítók szakszervezete elnöke) és Végh Jánost (városi népbiztos, a pedagógus szakszervezet vezetőségi tagja) elbocsátották. Ellend József gimnáziumi igazgatót, aki 1919. július 12-ig elnöke volt a pedagógus szakszervezetnek, megrovásban részesítették, később nyugdíjazták. Az állami tanítóképzőben – a már említett Déry és Rédei mellett – a Tanácsköztársasággal való együttműködés miatt állásvesztésre ítélték Szabó József tanárt is, Székely Gézát pedig más tanintézetbe helyezték át.

Kun Zoltán (1848-1933) 1873-1932 között a Sárospataki Református Főiskola orvosa, a jogakadémia óraadó tanára.

VII. A főiskolai hadiszálláson a Boronkay Zsigmond főhadnagy által vezetett tisztii különítmény 1919. augusztus 29-én négy kommunista vezetőt megkínzott, majd Végardó felé útközben kivégzett. A katonák ott-tartózkodásuk során másokat is bántalmaztak.

Rácz Lajos (1864-1934) 1889-1908 között a Sárospataki Református Főiskola gimnáziumi, 1907-29 között teológiai akadémiai tanára. 1902-08-ban gimnáziumi igazgató, több ízben főiskolai közigazgató.

Buza egyébként a kommunista hatalom bukása után ismét közéleti szerepet vállalt. 1920. augusztus 8-tól a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) sárospataki osztálya polgári csoportjának vezetője, 1921-ben pedig az Egyesült Nemzeti Keresztény Liga sárospataki csoportjának ügyvezető elnöke lett. Az egyik alelnöknek ugyanekkor Hodossy Bélát választották meg.

Felhasznált irodalom

Az alábbiakban a dokumentumhoz fűzött megjegyzéseinkhez felhasznált műveket soroljuk fel. Az 1918-1919-es eseményekről egyébként könyvtármi szakirodalom található. Ezek mind 1989 előtti, tehát a forradalmi munkásmozgalomtörténet-írás hagyományait követő, marxista

feldolgozások, hiszen a magyar történettudomány még adós a magyar történelem e rövid és ellentmondásos szakaszának átfogó és objektív értékelésével.

A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919, szerkesztette: Imre Magda és Szűcs László, Akadémiai Kiadó, 1986

Barcza József: A Kollégium története 1849-től 1919-ig, in: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára, Református Sajtóosztály, 1981

Barcza József: Rohoska József progresszív nézetei 1918-1919-ben = Sárospataki Füzetek, 2001. 1. szám

Bojtor István: Egyház a forradalomban, Sárospatak, 1960, 199.o, kézirat, SRKTGy Nagykönyvtára, Kt. 4072.

E. Kovács Kálmán: A Tanácsköztársaság Sárospatakon, 1969, 90.o, kézirat, SRKTGy Nagykönyvtára, Kt. 4720. (Ennek egyes fejezetei önálló cikkekben megjelentek az Észak-Magyarország c. napilap 1969-70-es évfolyamában. Vö.: Oktatóink publikációs tevékenysége 1959-1987, szerkesztette: Balácsi Zoltánné = Sárospataki Pedagógiai Füzetek 11. Sárospatak, 1987)

Halász Gyula: A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság Zemplénben, Zempléni Füzetek 2. Sátoraljaújhely, 1979

Horkay László: Közkecsék. Sárospatak szobrai, domborművei, emléktáblái, Sárospatak, 1997

Ködöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon, Tankönyvkiadó, 1986

Zádor Tibor: Az 1918-1919-es forradalom eseményei Sárospatakon és hatása a város társadalmára = A miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve IX. Miskolc, 1970

Buza László visszaemlékezését eredeti formájában, de a gépelési és betűhibákat kijavítva közöljük. A megjegyzések könnyebb azonosítása végett az egyes szakaszokat I–VII. számozással láttuk el. A dokumentum publikálásával folytatjuk sorozatunkat, amelyben már elhunyt pataki tanárok eddig kiadatlan munkáit mutatjuk be. A kéziratot közzéteszi és az utószót írta: Bolvári-Takács Gábor.